

**«JEG FINNER TRØST I ANDRE MED STORE SORGER».
SELVMORD I ET PÅRØRENDEPERSPEKTIV I MØDRE OG DØTRE
AV TIRIL BROCH AAKRE**

Zsofia Domsa

Sammendrag

Artikkelen analyserer Tiril Broch Aakres selvbiografiske dokumentar Mødre og døtre (2019) som pårørendefortelling og et skjønnlitterært dobbeltportrett. Boken skildrer en suicidal mor og viser hvordan sorgen påvirker datterens oppfatning av seg selv og sin rolle som datter og mor. Gjennom sitater fra morens brev, bøker hun har lest, samt gjengivelse av morens notater fra et sykehusopphold, skapes det en flerstemmighet i teksten som gir et svar på det narrative og omsorgsetiske dilemmaet om hvordan det er mulig å fortelle om moren og selvmordet uten å svekke hennes verdighet. Samtidig fremmer verket et annerledes syn på suicidalitet og selvmord enn den rådende oppfatningen i dagens samfunn.

Nøkkelord

Tiril Broch Aakre, selvmord, sorgteori, selvbiografisk dokumentar, pårørendelitteratur.

Abstract

This article analyses Tiril Broch Aakre's autobiographical documentary Mødre og døtre (Mothers and Daughters, 2019) as a next of kin narrative and a fictional double portrait. The book depicts a suicidal mother and shows how grief affects the daughter's perception of herself and her role as daughter and mother. The text creates a polyphony through quotes from the mother's letters, books she has read, and the inclusion of the mother's notes from hospitalisation. These texts provide some solution to the narrative and ethical dilemma of how it is possible to talk about the mother and her suicide without compromising her dignity. At the same time, the book promotes a different view of suicidality and suicide than the prevailing view in society today.

Keywords

Tiril Broch Aakre, suicide, grief theory, autobiographical documentary, next of kin literature.

Innledning

«Jeg aksepterer ikke at Norge har 'vanvittig høye' selvmordstall i psykisk helsevern», skriver den indignerte fortelleren «T» i Tiril Broch Aakres selvbiografiske verk *Mødre og døtre* (Aakre 2020, 157).¹ Fortellingen er basert på Aakres erfaringer som datter av en kvinne som tok sitt liv i en alder av sytti år under en permisjon fra sykehuset hvor hun var innlagt for behandling. Boken er en kritisk dokumentar om psykisk helseverns håndtering av pasienter og pårørende, men det er først og fremst en dypt personlig beretning om datterens sorg. Den tegner også et litterært portrett av moren og fremhever hvordan hun påvirket livet til datteren både før og etter selvmordet. Leseren får et gripende innblikk i sorgen etter moren og i hvordan Aakre som forfatter finner et uttrykk for følelsene ved å skrive frem både de destruktive og de kjærlighetsfulle

¹ Sidetall etter sitater fra *Mødre og døtre* refererer til førsteutgaven (Aakre 2019).

sidene ved forholdet til moren. Som pårørendefortelling viser boken hvordan det er å leve i en konstant beredskap for moren i mange år, og samtidig føle seg avskåret fra muligheten til å påvirke de medisinske beslutningene i hennes sykdomsforløp.

Aakres dokumentar setter dermed fingeren på feilbehandling av personer med psykisk sykdom, og konsekvensene av dårlig psykiatrisk oppfølging på et eksistensielt og sosialt plan. Å fortelle om erfaringen blir en måte å bearbeide tapet på. Dette gir også rom for følelser som sinne, angst, savn og lettelse, samt hverdagslige hendelser preget av omsorg og nærhet. Fortelleren hevder at hun «finner trøst i andre med store sorger» (145), på samme måte som boken kan være en kilde til trøst for dem som kjenner seg igjen i historien, og gi innsikt til dem som søker en bedre forståelse for menneskene og historiene bak selvmordstallene.

Artikkelen er en lesning av *Mødre og døtre* som pårørendefortelling og et litterært portrett. Gjennom sitater fra morens brev, bøker hun har lest, samt gjengivelse av morens notater fra et sykehusopphold, skapes det en flerstemmighet i teksten som gir et svar på det narrative og det omsorgsetiske dilemmaet om hvordan det er mulig å fortelle om moren og selvmordet uten å svekke hennes verdighet. Jeg trekker veksler på sorgteori, spesielt sorg etter selvmord, og viser hvordan Aakres bok gir leseren en unik innsikt i både pårørenderollen og rollen som selvmordsetterlatt. *Mødre og døtre* er en selvbiografisk dokumentar, hvor forfatteren skriver tett opp til sin egen livssituasjon, og sorgprosessen og erindringen er den bærende strukturen i fortellingen. Verket kan også betegnes som metapatografi, da det er skrevet av en profesjonell skribent, og fremstillingen av den avdødes sykdom, som ledet til selvmordet, og den etterlatte forfatterens selvforståelse gjennom skriveprosessen, utgjør den sentrale delen av det litterære prosjektet (Graham 1997).² Samtidig er *Mødre og døtre* et verk som fremmer et annerledes syn på suicidalitet og selvmord enn det som råder i dagens samfunn.

Om *Mødre og døtre*

Hovedtemaet i *Mødre og døtre* er et ambivalent mor-datter-forhold. På grunn av en psykisk lidelse, med røtter i egen barndom, fremstår moren i boken skjør, plaget av angst og selvmordstanker og i behov for oppfølging fra helsevesenet. Samtidig viser boken at hun er en energisk og dynamisk kvinne som er både kreativ, morsom, intelligent og vakker. Tidlig i fortellingen får vi vite at hun har blitt behandlet med sterke medisiner, og til tross for – eller nettopp som følge av det – har hun etter hvert utviklet angst og depresjon. Etter flere innleggelsler blir hun på nytt innlagt på sykehus, men på grunn av ferieavvikling i institusjonen sendes hun hjem, hvor hun begår selvmord. Ut ifra perspektivet til de nærmeste pårørende, Tiril og hennes søster, som henholdsvis går under bokstavene «T» og «K» i boken, blir det offentlige psykiatriske behandlingsapparatet beskrevet som unnvikende. Taushetsplikten synes å ha høyere prioritet enn implementeringen av lovpålagte oppfølgings- og intervensjonstiltak. Døtrene ble heller ikke inkludert i beslutningen om permisjonen hvor moren tok sitt eget liv.

Boken dokumenterer de pårørendes iherdige forsøk på å få klarhet i hvorfor og hvordan en slik situasjon kunne oppstå. *Mødre og døtre* springer imidlertid ut av et dypere behov hos jegfortelleren, som «insisterer på å finne et språk å fylle tomrommet etter moren med» (Monrad-Krohn 2020, 50). Intertekstualitet i form av henvisninger til skjønnlitteratur, sakprosa og sitater

² I artikkelen «Å leve med tapet av moren» leser Christine Hamm *Mødre og døtre* som metapatografi og vektlegger at Aakre «helt bevisst bruker en rekke litterære grep for å anskueliggjøre sin tilstand – og selv om [hun] later som om [hun] er spontan i skriften, ikke kan kontrollere den», får hun kontroll over den ved hjelp av skriften (2024, 150).

fra morens brev er gjennomgående grep i boken. Tittelen referer til relasjonene som utforskes i boken, og kan leses som en allusjon til Ivan Turgenevs *Fedre og sønner* (1862), hvor konflikten mellom to generasjoner står i sentrum.

Sorgen etter moren er preget av motstridende tendenser. På et personlig plan virker det umulig for jeg-fortelleren å reparere det som ble ødelagt og «slåss [s]jeg fri og holde henne fast i én og samme bevegelse» (163). Til tross for at sorgen virker å få overhånd om fortellerens mentale helse, blir morens karismatiske og kreative inspirasjon en ledende kraft i skrivearbeidet, men også i at «T» setter seg opp mot autoritetene med moren «på skulderen» (168–169). Boken er samtidig et vitnesbyrd om det enorme spennet i sorgprosessen: Hvordan sorgen kan utkristallisere seg i små, personlige detaljer og minner knyttet til så hverdagslige ting som skoene moren hadde brukt, og hvordan ønsket om å gi trøst til og finne trøst i andre som sliter med store sorger blir drivkraften i det litterære prosjektet.

Boken består av sju kapitler og et eget innslag etter kapittel to med tittelen «Min mors manus». Kapitlene er kun markert med ordenstall skrevet med bokstaver, og i den første utgaven er det helsvarte sider som skiller dem fra hverandre. De to første kapitlene er fragmentariske og tar opp både minner fra fortiden og umiddelbare opplevelser knyttet til morstapet, samt det arbeidet som ble satt i gang for å få en medisinsk og juridisk oppklaring i situasjonen. Kapitlet etter «Min mors manus» er det lengste i boken og følger en lineær kronologi, idet det dokumenterer hendelsene rundt dødsfallet. De øvrige fire kapitlene er av varierende lengde, fortellingen er fragmentarisk og skildrer hvordan jeg-fortellerens livssituasjon endret seg i de to årene etter selvmordet. Boken tegner et komplekst bilde av hvordan en datter, som pårørende til en psykisk syk mor, gjennom årene har stått i en utfordrende situasjon, der hun har balansert mellom å være støtte for moren og å beskytte sin familie mot farene hun mente morens ustabile tilstand utgjorde. Samtidig har hun alltid ønsket å forstå sin mor, og til det trenger hun skriften:

I årevis unngikk jeg å skrive om henne, eller jeg skjulte at det var henne jeg skrev om, for å skåne, men også for å unngå tabuene, det innviklede, medisinene, diagnosene, og for å unngå å mislykkes i å skrive om henne. Det var et portrett det virket umulig å male, og samtidig å ivareta både henne og meg selv. Det ville bli umulig å uttrykke noe sant om oss og samtidig ikke utlevere henne eller fremstille meg som et offer. (129)

Før morens selvmord begynte forfatteren å føre en privat notatbok. På forsiden skrev hun bokstaven M, en forkortelse for «Mamma». I boken dokumenterte hun de siste stadiene av morens liv. Hun unnlot å skrive ‘Mamma’ på forsiden, som om hun forsøkte å skjule for både seg selv og andre at hun førte notater om hendelsene. «Men siden jeg begynte å skrive skjønnlitteratur har jeg alltid visst at jeg kom til å skrive om mamma en dag, om vår relasjon», hevdet Aakre i et intervju (Monrad-Krohn 2020, 51). Boken reflekterer hennes til dels konvergerende roller som forteller og som karakter i fortellingen. Spenningen ligger i at mens «T» er pårørende til den syke moren, er fortellerposisjonen knyttet til forfatteren Aakre, som er selvmordsetterlatt. Pårørenderollen blir forbundet med en avmaktsposisjon, mens rollen som etterlatt gir forfatteren fullmakt til å få kontroll over situasjonen ved hjelp av skriften.

Mødre og døtre har på den måten to hovedanliggende. På den ene siden, å skape klarhet i hva som gikk galt i systemet som ikke klarte å forhindre selvmordet, og på den andre siden finne et litterært uttrykk for alt det moren betydde for datteren. Det systemkritiske prosjektet har en tydelig indignert stemme og beskriver møtet med helsevesenet som en kafkaesk opplevelse, en økende uro for å være prisgitt et abstrakt maktapparat med kommunikasjonssvikt. «Som å

komme til en by der en ikke kan språket, kodene, hvilke regler som gjelder, reglenes hierarki [...] Hva betyr det folk sier her?» (83), tenker «T» fortvilet etter å ha fått beskjed om at moren er sendt hjem fra sykehuset til tross for alvorlige signaler om suicidalitet. Sammen med sin søster, som er sykepleier og bistår «T» med sin faglige kunnskap, skriver hun et klagebrev og kaller skriften for «et datterarbeid, et søsterarbeid» (36). Brevet gir henne håp om at det er mulig å føre dialog med myndighetene for å oppklare hva som gikk galt under behandlingen. Hun setter sin lit til at nettopp ordene har makt til å bane vei ut av det uforståelige, byråkratiske marerittet. «T» blir imidlertid advart av flere leger om at denne klagen og kampen muligens er forgjeves. Systemet beskytter systemet, og dette skaper en absurd situasjon for de pårørende. «Men da er du opptatt av et resultat, jeg er mer opptatt av sannhet» (27), svarer hun på innvendingen. Svaret hennes peker dermed utover det systemkritiske aspektet og mot det litterære prosjektet i *Mødre og døtre*. Det er gjennom litteraturens språk hun kan bekjempe maktesløsheten og fremmedgjørelsen som skapes av et absurd maktspråk.

Døtrenes klage fører ikke frem, men det litterære prosjektet lykkes ved at jeget skriver frem morens portrett med mange nyanser. «*Mennesket er en gåte*» står det i brevet fra moren til «*Kjæreste T*» som siteres først i boken (7). Dette er en henvisning til Dostojevskij, og sitatet fortsetter med den russiske forfatterens ord: «*jeg utforsker den hemmeligheten, for jeg ønsker å bli et menneske*» (7). At morens brev med disse tankene innleder boken, impliserer at det som egentlig står på agendaen for Aakre ikke er det systemkritiske aspektet, men å gi et sannferdig portrett av et liv som endte med selvmord på den ene siden, og evnen til å skape en ny mening i tilværelsen som etterlatt ved selvmord på den andre.

Om sorg og selvmord

Medisinsk defineres selvmord som «en bevisst, selvpåført, tilintetgjørende handling som best kan forstås som en komplisert krisetilstand hos et individ med udekkede sentrale psykologiske behov» (Shneidman sitert i Dyregrov, Plyhn og Dieserud 2010, 25). Det finnes imidlertid ingen egen diagnose for suicidalitet (Helsedirektoratet 2024). I vestlig kultur var selvmord lenge kriminalisert, noe som også kommer til uttrykk i verbet «å begå» selvmord. Når et familiemedlem, en nær slektning eller venn velger å avslutte sitt liv, etterlates pårørende ofte i en forlenget eller komplisert sorg (Stillion 1996). «Det fullbyrdede selvmord er ingen avslutning; det igangsetter meningssøken, gjenoppvekker minner, levendegjør erfaringer, bekrefter og omkalfatrer følelser», skriver filosof Arne Johan Vetlesen (1992, 4). Han retter spesielt søkelyset mot de pårørendes opplevelse av å være kastet ut i «et ukjent landskap», en vedvarende tilstand preget av selvbekredning og fånyttede tanker om hvordan selvmordet kunne vært unngått.

Det er denne søken etter forklaring og sammenheng som den engelske filosofen Peter Goldie vektlegger når han i sin bok *The Mess Inside: Narrative, Emotion, and the Mind* (2012) argumenterer for at sorg er en langvarig prosess som stimulerer en kontinuerlig selvrefleksjon hos det sørgende individet (Goldie 2012, 69). I boken bruker han eksempler fra litteratur og psykoanalyse for å illustrere hvordan narrativer påvirker vår selvforståelse. Den selvgranskende sorgprosessen viser, ifølge Goldie, hvordan vi reflekterer over vår fortid, nåtid og fremtid. Dette synet på sorg som en dynamisk prosess er også en grunntanke i moderne sorgforskning. Tradisjonelt har man tatt utgangspunkt i Sigmund Freuds tanker om sorgarbeid og oppfatningen av at for den sørgende var det viktig å komme seg over sorgen ved å gradvis løsrive seg fra den avdøde. I dag legges det imidlertid vekt på «at omforme båndene til den avdøde end at bryde dem» (Guldin 2007, 49).

Det var sorgforsker Tony Walter som foreslo en sorgmodell som gjenspeilet denne forståelsen for første gang. Han hevdet at sorg var en vedvarende prosess, hvor den sørgende gjenoppliver minnene knyttet til den avdøde, og ser sin egen livshistorie i lys av disse:

Bereavement is part of the never-ending and reflexive conversation with self and others through which the late-modern person makes sense of their existence. In other words, bereavement is part of the process of (auto)biography, and the biographical imperative – the need to make sense of self and others in a continuing narrative – is the motor that drives bereavement behaviour. (Walter, 1996, 12)

I sorgen skapes det altså en ny fortelling om den etterlattes eget liv, der tapet av den nærstående personen er et narrativt vendepunkt som endrer oppfattelsen av minnene frem til døden. Når Walter vektlegger behovet for å dele dette narrative med andre, peker hans teori på et viktig og sårt aspekt ved sorg etter selvmord. For selv om man de siste tiårene ser en generell utvikling mot større toleranse og mer fleksible holdninger i samfunnet, blir etterlatte ved selvmord ofte møtt med en taushetskultur og fordommer som kan gjøre sorgen ekstra vanskelig og skambelagt. De opplever ofte å bli stigmatisert og velger å ikke snakke om selvmord.

Aakres bok bryter denne tausheten ved å sette ord på selvmordets knusende erfaring, uten å gi et forskjønnende inntrykk av at sorgprosessen er avsluttet og at den sørgende fortelleren har kvittet seg med sorgen. Jeg argumenterer for at «T» sin søken etter et uttrykk for hvordan selvmordet og sorgen oppleves fra et pårørendeperspektiv konfronterer henne med narratologiske, omsorgsetiske og medisinske dilemmaer. Ved å demonstrere hvordan disse aspektene konvergerer og hvordan boken løser disse dilemmaene, vil jeg presentere *Mødre og døtre* som et overskridende litterært prosjekt.

«Hva var henne, hva var meg?» – det narrative dilemmaet

Det som ofte kjennetegner sorg etter selvmord, er at pårørende ønsker å forstå grunnen til handlingen, men den som kunne gitt svar er ikke lenger mulig å få i tale. «T» i *Mødre og døtre* spør ikke om hvorfor selvmordet skjedde, men målet som settes i det første kapittelet er å «(f)å klarhet i forvirringen. Hva skjedde med henne? (...) Hva var henne, hva var meg?» (38). Forsøket på å komme til bunns i dette stiller jeg-fortelleren overfor et narrativt dilemma: «Jeg har overhodet ikke kontroll på historien, hvordan jeg skal fortelle den, hva som er det vesentlige, hvor jeg skal begynne» (26). Hun innser dette når hun forsøker å samle trådene i morens historie for å kunne fortelle den til sin gynekolog under den årlige underlivsundersøkelsen. Det groteske ved scenen – «[d]er ligger jeg og vipper med føttene og forteller om åstedet ...» – er noe fortelleren antar «moren min ville ha likt» (27-28). Beskrivelsen viser det tette båndet mellom moren og datteren, og antyder en sarkastisk undertone i fortellingen.

Boken begynner med et barndomsminne, der «T» er på oppdagelsesferd hjemme og finner et par ukjente tøfler. Når hun skjønner at de tilhører moren som har flyttet ut, blir det tydelig at moren har tatt et utradisjonelt livsvalg og forlatt sin familie. For forholdet deres og for fortellingen er det imidlertid den neste forvandlingen i morens liv, den psykiske sykdommen, som blir avgjørende. Hun blir «en ny kvinne jeg ikke vet hvem er og hvordan jeg skal forholde meg til, som tar fortvilende mye medisiner» (17). Den narrative utfordringen, å gjengi historien helhetlig om den psykisk syke moren og hvordan hennes kaos preget livet til hennes voksne datter, kommer til uttrykk i fortellingens fragmenterte struktur. De mange tidshoppene, innslagene fra samtaler, sitatene fra brev og bøker fra moren, samt reflekterende sekvenser, følger ofte etter

hverandre uten overganger. Strukturen ligner dermed på erindringens logikk, hvor minner dukker opp tilsynelatende uten sammenheng. Likevel er disse tankene med på en helhetsskapende prosess for individets selvforståelse, slik Peter Goldie argumenterer, og som den narrative konstruksjonen i *Mødre og døtre* spiller.

Erindringens logikk skaper uforutsigbarhet i fortellingen og et affektivt trykk ved å vise hvordan det oppleves å ha lite kontroll over tankene og hukommelsen. «T» uttrykker gjentatte ganger et ønske om å gjenvinne denne kontrollen, for eksempel ved å konsentrere seg om et bestemt minne om moren, eller ved å forsøke å fange følelsene fra de skjebnesvangre dagene rundt morens innleggelse: «Nå skjer det. Dette skjer faktisk. Jeg prenter alt inn i hukommelsen» (72). Minnene skal lagres for å bli en del av jegets livsfortelling, og de peker også på det etiske aspektet ved situasjonen: «[H]usk at det du velger å gjøre nå, er noe som du må leve med etterpå, hvis det går galt» (76). Denne formaningen har som mål å gjøre minnene til objektive bevis på fortellerens ansvar for hendelsene. De strenge oppfordringene antyder verkets usentimentale, kompromissløse og selvkritiske grunnsyn. «Nå lærte du noe», sier «T» til seg selv gjentatte ganger i fortellingen (48; 75; 125).

Dette pragmatiske forholdet til historien skaper en nøkternhet i fortellingen, og synes å være en arv fra moren, som var sosiolog av yrke (53). Det er sosiologiens skarpsyn som gjør at morens bokportrett viser henne i handling og interaksjon med sine omgivelser, ikke som et offer. Hun var imidlertid også kunstmaler, noe som tydeligvis påvirket hvordan datteren møter verden gjennom en kreativ prosess i skrivingen. Koblingen mellom det sosiologiske og det kunstneriske synet peker på hvordan *Mødre og døtre* gir et svar på det narrative dilemmaet og forener verkets divergerende sjangre, dokumentar og litterær fortelling.

Fortelleren møter stadig det narrative dilemmaet i nye former. I bokens siste kapittel gjentar hun sitt innledende spørsmål og uttrykker at prosessen ikke er avsluttet, til tross for at den litterære fortellingen nærmer seg slutten: «Hva var henne, hva var meg, hva var samfunnets påvirkning på oss, og hvordan virket disse kreftene i meg? Det er et virvar, og jeg må finne ut av det for å komme meg videre» (163). Antonymene klarhet og forvirring fanger noe av selvmordets innfløkte årsakssammenheng. Ordet «virvar» refererer også til et Kafka-sitat som moren hadde streket under: «Det underholder meg bare av den grunn, sa K, at det gir meg innblikk i det latterlige virvar som under visse omstendigheter bestemmer over et menneskes liv» (35). Sitatet blir ikke kommentert, men det er tydelig at Kafkas fyndige kommentar er mye mer enn en intertekstuell referanse for Aakre. Bokens gjennomgående fragmenterte struktur viser på en finurlig måte hvordan minnene og tankene prosesseres, mens fortellingens klare, nøkterne stil med et snev av kynisme holder traumet i sjakk og fungerer som et våpen mot det utydelige og forvirrende maktspråket i helsevesenet.

Selv om det narrative dilemmaet blir overvunnet ved at en gjennomkomponert fortelling blir til, er *Mødre og døtre* likevel ingen seier over sorgen. Innledningsvis omtales klagebrevet som «et forsøk på å reparere noe knust og ødelagt» (36). I bokens siste kapittel dukker reparasjonsmetaforen opp igjen med henvisning til den japanske kunsten *kintsugi*, hvor ødelagte gjenstander repareres med gull og dermed får høyere verdi. «Jeg tror ikke erfaringen med min mors sykdom og selvmord vil bli til noe gullforgylt i meg, når jeg bare får bearbeidet det. (...) I dypet av meg er noe fortsatt helt knust. Og det vil det kanskje alltid være» (166–167). Boken motsier dermed en vanlig forestilling om at man med tiden kan kvitte seg med sorgen og bli hel igjen. For etterlatte ved selvmord, men også for andre sørgende, blir sorgen en lang, kanskje livslang prosess. Aakre skriver memoarene sine to år etter morens død. Hun møter sorgen gjennom skrivingen, og går fra å ikke tørre å skrive om moren til å erklære at hun kanskje «vil fortsette å skrive om henne resten av livet» (165).

Mødre og døtre som pårørendefortelling

Fortellingen om morens liv og selvmord presenteres fra den etterlatte fortellerens perspektiv. Det omsorgsetiske dilemmaet i hennes fortelling dreier seg om hvordan datteren kan opptre og forholde seg til sin syke mor, samtidig som hun opprettholder morens verdighet. Fortellingen fremhever datterens ønske om å beskytte seg selv og sin familie mot skyggen som morens sykdom og død kaster over dem, samtidig som hun uttrykker omsorg og tilknytning til moren. Etter selvmordet erklærer hun fallitt for ikke å ha klart å balansere mellom å tilfredsstille morens behov og ivareta sin families, spesielt sine barns, trygghet:

De to verdenene jeg hadde vært i så lenge, det var så vanskelig å være i dem begge to samtidig, jeg måtte på en måte velge hvilken verden jeg skulle være i og konsentrere meg om, slik tenker jeg på det i ettertid – at det ikke gikk an for meg å være to steder samtidig (...) Hjernen min klarte det på en måte ikke. Den klarte det i perioder, og så liksom kollapset jeg etterpå. (89)

Selvbredelsen og skammen jeg-fortelleren skriver om, vil nok mange kjenne seg igjen i. Den omsorgsetiske handlingen ligger imidlertid ikke bare i å vekke empati for den pårørendes situasjon, men også i å fortelle om hvordan moren opplevde å bli avvist av datteren. «Dette skal du fanden meg ha» (119), skrev moren på en konvolutt som hun antakelig ville at datteren skulle finne etter selvmordet. I konvolutten lå det et gammelt brev som «T» skrev til moren, hvor hun ytret ønske om å ha mindre kontakt med henne. «Jeg får angst av deg» (119), skrev hun i sin fortvilelse og vrede. Morens beskjed på konvolutten viser at hun hadde båret nag til datteren til tross for den kjærlige tonen de hadde i den siste tiden. Morens krasse kommentar – som kanskje ikke en gang var rettet til datteren – og «T»s fortvilede reaksjon, skaper en polyfoni i narrativet, hvor morens stemme utfordrer datterens.

Et viktig etisk aspekt ved en pårørendefortelling er hvordan personen som teksten handler om kan komme til orde og eventuelt utfordre pårørendeperspektivet, til tross for at vedkommende på grunn av sykdom eller død ikke lenger har mulighet til å tale for seg. I *Mødre og døtre* gjøres dette ikke bare gjennom en biografisk fortelling om hendelser fra morens liv, der moren taler, men også ved gjengivelser av en rekke brev hun har sendt og sitater hun har understreket i bøker. Et av de viktigste narrative (og i forlengelsen: etiske) grepene er å gjengi morens notater til en bok fra et sykehusopphold i sin helhet. «Min mors manus» kommer som et innskudd etter det andre kapitlet, hvor «T» kort kommenterer teksten med at helsepersonalet ville være overrasket over «at dette klare språket fantes der bak den urolige, tidvis forvirrede fremtoningen hennes» (48).

Manuset består av tretten nummererte kapitler, som inneholder korte opptegnelser om sykdomsopplevelsen. Hun innleder teksten med «[d]et følgende handler om min egen prosess fra angst og dyp depresjon tilbake til å bli frisk, fra mørke til lyset» (51) og avslutter med «[d]a forsto jeg at jeg var på vei til å bli frisk» (61). Manuset fremstår dermed som en nyvinningsfortelling («quest-narrative»), slik den amerikanske sosiologen Arthur Frank i *The Wounded Storyteller: Body, Illness and Ethics* definerer sykdomsfortellingene som beskriver et narrativ der den syke personen møter lidelsen direkte og forsøker å finne en mening gjennom sykdommen (1995, 119–124). Frank hevder at i denne typen narrativ blir sykdommen ikke bare sett på som noe negativt, men som en utfordring som kan overvinnnes og brukes til å oppnå en form for frigjøring. Morens historie endte ikke slik. Selv om hun ble bedre etter sykehusoppholdet, fikk hun ikke den oppfølgingen hun hadde behov for, og til slutt ga hun opp kampen mot angsten. Notatene hennes belyser likevel viktige sider ved *Mødre og døtre*.

Både manuset og boken later til å være rotfestet i det samme behovet for å fortelle om sykdommen og sykdomserfaringene. «*Jeg måtte skrive meg ut av det helvete jeg hadde vært igjennom*» (60), hevder moren. Hennes ord får en ekstra dimensjon i at datteren også bruker språket og skrivningen som et våpen og terapimiddel. Det overskridende i begge skriveprosjektene ligger i at de bygger på et sosiologisk-realistisk grunnsyn, men også klarer å skape et kunstnerisk uttrykk for gleden og håpet i «småtterier», «en bitte liten vakker oppdagelse, som det ikke er noen vits å fortelle til noen» (121). Dessuten har både moren og datteren et overordnet mål med sitt arbeid: Å hjelpe andre i lignende situasjoner, og dermed gjøre sin historie og sin kamp mot sykdommen og sorgen til et felleseie.

Ved å bruke morens etterlatte dokumenter i sin egen fortelling følger Tiril Broch Aakre en tendens i norsk samtidsliteratur. Cecilie Engers *Mors gaver* (2013) og Niels Fredrik Dahls *Mor om natten* (2017) er selvbiografiske romaner som bygger på håndskrevne tekster, henholdsvis gavelister og dagboknotater, og går i dialog med disse. I motsetning til disse verkene er morens notater et selvstendig innskudd i *Mødre og døtre*. Ved å ikke kommentere, sitere, dele opp eller redigere manuset, gjør fortelleren oss oppmerksom på de strukturelle og ideologiske fellestrekkene, og dermed på at morens notater kan ha vært en viktig ledetråd for datterens skriveprosjekt. Valget om å la moren komme til orde gjennom sine brev og notater kan dermed tolkes som en omsorgshandling og en løsning på det etiske dilemmaet som er knyttet til pårørendefortellingens perspektiv. Bokens hjerteskjærende beskrivelser av datterens fysiske omsorg for moren løftes opp på et nytt nivå, og til sammen sørger de for at morens verdighet blir ivaretatt i fortellingen.

«Det var noe ved henne de 'ikke fikk tak på'» – en overskridelse av biomedisinen

Den rådende oppfattelsen om selvmord i dag er at suicidalitet er psykopatologisk (Hjelmeland 2022, 27). *Mødre og døtre* kan også leses i lys av debatten om selvmordsforebygging og som et argument mot den normative diskursen om selvmord i Norge. Aakres bok viser tydelig frem tilkorkkommenheten i det psykiatriske helseapparatet, og peker på andre sammenhenger som suicidalitet bør utforskes i. Når «T» i begynnelsen av det første kapittelet spør «Hva var, om ikke kjernen, så det viktigste?» (2019, 14), søker hun først svar i diagnosene som ble stilt av moren. Da hun var plaget av angst og selvmordstanker, ble en nokså vag formulering, «trekk av dramatiserende personlighetsforstyrrelse», anført, som med tanke på det tragiske utløpet fremstår som bagatelliserende. «Det var noe ved henne de 'ikke fikk tak på'» (15), hadde en lege skrevet i journalen hennes. «Men hva med det langvarige store forbruket av vanedannende medisiner og psykofarmaka, hva hadde det gjort med hjernen hennes, med følelsene?» (15), spør «T», og peker dermed på en tydelig sammenheng mellom morens tilstand og en medisinerbruk som lignet rusmisbruk og som gjorde henne dysfunksjonell som mor og bestemor. Pillene og hennes fysiske ustabilitet utgjorde en fare for hennes barnebarn og tvang datteren til å være i konstant beredskap. Medisineringen uten oppfølging kom dessuten til kort, ifølge de pårørendes vurdering av årsakssammenhengen bak selvmordet. Det er imidlertid ingen likhetstegn mellom det litterære verket og klagesaken som døtrene fører, da *Mødre og døtre* tilfører et nytt perspektiv på selvmord og selvmordsforebygging.

Bokens femte kapittel er en urovekkende dokumentasjon av hvor dypt datteren blir fysisk og psykisk preget av sorgen: «Det går ikke bra med meg. Jeg er redd. (...) Jeg har ikke kontroll over meg selv. (...) Det føles som om jeg skal dø hvert øyeblikk» (140). Tilstanden hennes er urovekkende, for den vitner om en vedvarende og komplisert sorg, og antyder at hun selv kan

være rammet av depresjon: «Minnene er blitt flate, fordi de ledet opp til dette, til slutten, det er vanskelig å se noe skjønt i minnene nå. Skyggene legger seg over minnene» (136). Beskrivelsen av fortellerens egen forverrende psykiske tilstand skaper et affektivt trykk i teksten. Men datteren viser også en vei ut av den dype sorgen og depresjonen ved å møte andre som er i en lignende situasjon: «Jeg kommer ned i en underskog av sørgende» (145). «T» tyr til en fengende metafor for hvordan det oppleves å møte andre menneskers triste, medfølende blikk. I stedet for medisiner og psykopatologiske forklaringer er det det menneskelige fellesskapet som har bærende kraft. Derfor sier hun til sin mann: «Uansett hva som måtte skje med meg, så må du love at ingen bare gir meg beroligende medisiner mot sjelelig smerte. Hent i stedet mennesker med store sorger til meg» (145).

Det handler imidlertid om noe mer enn ønsket om å unngå morens skjebne. Når «T» insisterer på viktigheten av å ha menneskelig kontakt, fremsetter hun et argument for at psykiske lidelser skal ses i en helhetlig sammenheng. Denne tanken får klangbunn i et sitat fra et intervju med psykiater Jan Greve: «Alle psykiske lidelser er basert på manglende menneskekontakt, manglende vennskap» (132). Når Aakre protesterer mot å behandle psykiske lidelser med medisiner, samt siterer psykiaterens tanker, utvides perspektivet i *Mødre og døtre*. Fokuset flyttes på selvmordsforebygging og samfunnets, altså det menneskelige fellesskapets, rolle og ansvar. Selvmordsforsker Heidi Hjelmeland argumenterer i boken *Selvmordsforebygging: for å kunne forebygge selvmord må vi forstå hva suicidalitet handler om* for nødvendigheten av et paradigmeskifte i våre forestillinger om selvmord, og «at selvmord/suicidalitet må forstås i kontekst, og i lys av *livshistorien* til de det gjelder» (2022, 15). Suicidalitet betyr forskjellige ting for hver og en av dem som er rammet, derfor bør selvmord defineres i en eksistensiell kontekst og ikke i en generaliserende psykiatrisk sammenheng. I kraft av å være både en dyp personlig beretning og et skjønnlitterært verk kan *Mødre og døtre* være et klart argument for sammenhengen mellom suicidalitet og eksistens.

Avslutning – «Vær litt hos meg, da, mamma»

Tiril Broch Aakres *Mødre og døtre* er en kompleks litterær dokumentar som retter kritikk mot det psykiske helsevesenets anomalier og gir et gripende innblikk i det å befinne seg i nær relasjon til mennesker med psykiske lidelser, rusproblemer og selvmordstanker. Som pårørende-fortelling viser boken oss vanskelighetene ved å skrive selvbiografisk om å være etterlatt ved selvmord, og peker på mulige utveier og løsninger på disse utfordringene. Det narrative og det omsorgsetiske dilemmaet møter fortellingen med et klart språk – det fremmedgjorte maktspråkets motstykke – og en flerstemmighet som sørger for at jeg-fortellerens stemme blir utfordret av morens. Utilstrekkeligheten i det moderne helseapparatets håndtering av et menneske med suicidale tendenser er det tredje området som løftes frem i denne analysen.

Jeg hevder at *Mødre og døtre* øker bevisstheten rundt behovet for et paradigmeskifte i selvmordsforebygging ved å tegne et nyansert og levende, sosiologisk og psykologisk portrett av moren, og konsekvensene av hennes selvmord for omgivelsene. Jeg tok utgangspunkt i sammenhengen mellom sorg og narrativ tenkning, og har tolket fortellingens fragmenterte konstruksjon som en tekstlig speiling av hukommelsens logikk. Bokens siste to kapitler vitner om at verken sorgprosessen eller minnearbeidet er avsluttet idet fortellingen når sin ende. «T» er kanskje i enda større fortvilelse og ubalanse enn i begynnelsen, men hun lar moren få det siste ordet: «*Et råd fra mora di: Skriv høyt og tydelig!*» (169). *Mødre og døtre* er skrevet med høy og tydelig stemme, men også med gråtkvalt og fortvilet stemme. Boken er fremfor alt et

vitnesbyrd om ordenes kraft i møte med sorg og fortellingens evne til å utfordre og endre vårt syn på selvmordsproblematikken.

Bibliografi

- Dahl, Niels Fredrik. 2017. *Mor om natten*. Oslo: Oktober.
- Dyregrov, Kari og Plyhn, Einar og Dieserud, Gudrun. 2010. *Etter selvmordet – veien videre*. Oslo: Abstrakt.
- Enger, Cecilie. 2013. *Mors gaver*. Oslo: Gyldendal.
- Frank, Arthur W. 1995. *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldie, Peter. 2012. *The Mess Inside. Narrative, Emotion, and the Mind*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199230730.001.0001>
- Graham, Peter. 1997. «Metapathography: Three Unruly Texts». *Literature and Medicine*, 16(1), 70–87. DOI: [10.1353/lm.1997.0005](https://doi.org/10.1353/lm.1997.0005)
- Guldin, Mai-Britt. 2007. «Sorg-reaksjoner: ny forståelse og behandling». *Klinisk sygepleje*, 21(2): 45–50. <https://doi.org/10.18261/ISSN1903-2285-2007-02-06>
- Hamm, Christine. 2024. «Å leve med tapet av moren». I *I skyggen av sykdom*, redigert av Linda Nesby, Ingri Løkholm Ramberg og Nora Simonhjell, 137–162. Oslo: Forente Forlag AS/Scandinavian Academic Press. <https://doi.org/10.62342/SAP.OA.2014>
- Helsedirektoratet. 2024. *Selvmordsforebygging i psykisk helsevern og tverrfaglig spesialisert rusbehandling (TSB)*. <https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/selvmordsforebygging-i-psykisk-helsevern-og-tsb>
- Hjelmeland, Heidi. 2022. *Selvmordsforebygging: for å kunne forebygge selvmord må vi forstå hva suicidalitet handler om*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Monrad-Krohn, Vilde. 2020. «Språket etter selvmordet: Tiril Broch Aakre intervjuet av Vilde Monrad-Krohn». *Kirke og kultur* 125 (1): 50–58. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2020-01-05>.
- Stillion, Judith M. 1996. «Survivors of suicide». I *Living with grief after sudden loss: Suicide, homicide, accident, heart attack, stroke*, redigert av Kenneth J. Doka. Washington: Hospice Foundation of America. s. 41–52. <https://doi.org/10.4324/9781315781563>
- Turgenev, Ivan. 1974. [1862]. *Fedre og sønner*, oversatt av Alf B. Glad. Stabekk: Bokklubben.
- Vetlesen, Arne Johan. 1992. «Er selvmord en løsning?». I *Profil* (2): 4–5.
- Walter, Tony (1996). «A new model of grief: Bereavement and biography». *Mortality*, 1(1): 7–25. <https://doi.org/10.1080/713685822>
- Aakre, Tiril Broch. 2019. *Mødre og døtre*. Oslo: Flamme forlag.